

Українсько-Карпатський край

Деякі типи народного житла існували віками, зокрема й курна хата. Подекуди в Україні, особливо на Бойківщині, їх можна було бачити ще 20 років тому. Проте на Гуцульщині цей тип житла зник набагато раніше. 1876 року С.Витвицький писав, що там „де-не-де ще курні хати, тобто без комина, збереглися, але вони поступово зникають”¹. Тож у дослідженнях

етнографів кінця XIX – початку XX століття свідчення про такі будівлі досить неповні. Цінні малюнок і світлину курної печі опублікував Є.Жуковський², схему її знаходимо в праці Я.Фальковського³. У наш час згадує курну піч і подає малюнок, запозичений у Є.Жуковського, П.Юрченко⁴.

Брак достатнього фактичного матеріалу

та певні методологічні стереотипи зумовили погляд, що курна хата – лише набуток бідних. Так, В.Шухевич пише, що бідні гуцули живуть у дуже малих, курних хатках, які називаються бурдеями⁵. О.Бломквіст факт тривалого збереження курних хат на Західній Україні пов’язує насамперед соціальними причинами⁶. Водночас вона дивиться глибше, припускаючи, що колись існувала суцільна смуга поширення курної печі – від Східної Європи через Польщу, Чехію і Австрію до Східних Альп⁷. Мошинський теж розглядає таку піч як питомий елемент житла всіх слов’ян на певному етапі. Він зауважує: „Піч для хліба, яку використовували слов’яни, не мала спочатку спеціального виходу для диму. Тому диміла чи курилася прямо в хату. Курні хати з такими от печами ще недавно можна було бачити на Русі і в західних слов’ян,

ГУЦУЛЬСЬКА КУРНА ХАТА

Хата Ласкурійчук Мотрони в селі Бережниці
Верховинського району Івано-Франківщини.
Загальний вигляд.
Світлина автора, 1974 р.

а також у північно-західній частині південних”⁸.

Експедиції Музею народної архітектури та побуту України з 1972 року наполегливо шукали на Гуцульщині зразок курної хати, збереженої хай навіть з пізнішими переробками та нашаруваннями, а також збирали відомості про цей тип житла. Це останнє завдання ускладнювалось тим, що активні (віком 70–80 років) інформатори вже не пам’ятали в деталях будови гуцульських курних хат.

Врешті в селі Замагорові Верховинського району Івано-Франківської області натрапили на колишню курну хату, що належала Василеві Мартищуку. Мала вона дві половини: ліву – курну, праву – пізнішу звичайну добудову. В курній хаті було виявлено такі особливості: значну висоту – 237 см від долівки до стелі, три поздовжні сволоки, низькі лави – заввишки 50 см. Конструкція даху змінена, коли добудовували праву хату.

Подібну будівлю було виявлено також у Миколи Готича в селі Усть-Бережниці. Основні її ознаки: висота до стелі – 250 см, три поздовжніх сволоки, пара балок („гряди”) над піччю й одна балка („жердка”) над вікнами, глиняна долівка, низькі лави. У цій хаті збереглася курна піч, до якої пізніше додали комин і вивели його в „каглу” – стінний отвір, крізь який колись виходив дим. Елементи стін, стелі – колени, балки – тесані. Первісно двері були на бігунах („на колу”, „на кичках”). Стіни знизу до рівня, де стояв дим, – миті.

Як розповідав Іван Сухарчук із Замагорова, курна хата яку він недовго перед тим розібрав, мала висоту до стелі 250 см, три поздовжні сволоки, двоє дверей – вхідні й малі, щоб випускати дим, каглу („димник”) у стіні над піччю. Дах був покритий коленими драницями до 2 м завдовжки двома рядами. Істотні особливості таких будівель відзначали й інші інформатори – Іван Шикиряк із села Замагорова, Петро Кривнюк із села Зеленої.

З небагатьох різною мірою збережених курних хат для експонування в музеї було відібрано дві. Перша перевезена з присілка Рахова – Прелуків. Це сезонне житло – зимарка (на Закарпатті – „пастирка”). Поширення такого типу житла на Гуцульщині зумовлене особливостями тамтешнього господарювання: сіножаті часто були далеко від поселень, тому

щоб не возити сіно бездоріжжям, худобу виганяли до зимарки й тримали там, аж доки згодують усе сіно. В плані ці будівлі мали різні варіанти, але неодмінно включали житло й приміщення для худоби.

Пастирка із Прелуків – типова хата (сіни-хата-комора) з прибудованими з чола й напільної стіни хлівами. Збудована вона була, як розповідав її власник, у 40-х роках ХІХ сторіччя. Житлове приміщення середньої величини – 400 см х 360 см, висота від глиняної долівки до стелі – 230 см. Лави розміщені на висоті 50 см від долівки. На грядках, конструктивно зв’язаних із стінами, сушили переважно дрова. Хата мала одне (пізніше було прорубано друге) вікно (42 см х 40 см), вирізане в двох суміжних вінцях зрубу, без луток. Ліворуч від дверей – глинобитна курна піч, дим виходив крізь вікно і двері, заввишки 183 см. Вище дим стояв тривало й зберігав тепло. Біля печі в стіні вмонтований пристрій – „верклюг” – підвішувати казан над вогнищем, яке розпалювали на припічку, щоб приготувати їжу, швидко обігріти приміщення тощо. К.Мошинський вбачає тут місце архаїчного відкритого вогнища⁹. О.Бломквіст твердить, що вогнище безперечно, співіснувало з піччю навіть тоді, коли печі набули загального поширення¹⁰. Про це ж каже й Я.Фальковський¹¹.

Приготування їжі на припічку було поширене на Закарпатті (для цього виготовляли спеціальні триноги), як і на Східній Україні.

Крім описаного тимчасового житла – зимарки, другою в експозиції музею – як зразок стаціонарного житла – є гуцульська курна хата, виявлена 1974 року високо в горах у селі Бережниці. Ця будівля, що належала Мотроні Ласкурійчук, стояла далеко від дороги на схилі гори. В плані – це хата на дві половини (хата-сіни („хороми”) – хата-комора). З трьох боків вона була оточена хлівами („притули”).

Матеріал стін неоднорідний. Ліва хата складена з широких смерекових пластин („протеси”), сіни й права хата – з менших пластин. Масивні підвалини лежать на великих каменях.

Вхідні двері – на бігунах, як і протилежні.

І що важливо, двері в ліву хату теж на бігунах. Це єдиний випадок такої конструкції дверей, який трапився під час експедицій музею в Карпатському регіоні.

За відомостями О.Бломквіст, у дуже давніх будівлях заціліли, як велика рідкість, двері, не навішені на металеві петлі. Такі двері вгорі й унизу мають дерев'яні шипи („п'ятник”, „п'ятку”), вони обертаються в „лідп'ятниках” – гніздах, видовбаних у верхняку й порозі. Тепер майже скрізь в Україні двері навішують на завісах, а давніш їх також робили на бігунах¹².

З чола хати в двох вінцях прорізані два вікна, що мають коробки з брусів. Віконні рами, ймовірно пізнішого походження, бо в четверті не вставлені, а прибиті ззовні цвяхами. Проте зсередини вікна засувались дошками. Первісно рами могли бути засклені й відсовуватись, або ж взагалі вікна були волокові, характерні, як зазначає О.Бломквіст, для давнього зрубного житла східних слов'ян¹³.

Я.Фальковський датує одну з хат, які він оглядав, часами Богдана Хмельницького пише, що вікна, вирізані у вінцях стіни, закриті зсередини дерев'яними заслінками. Дослідник, подає малюнки типів вікон: без коробки, без рами з дерев'яною заслінкою, з коробкою і відсовуваною рамою¹⁴.

Курна хата характеризується також своєрідним улаштуванням стелі. В гуцульських житлах минулого сторіччя дошки стелі лежать на трьох поздовжніх сволоках, які своєю чергою підтримуються одним поперечним. А в курній хаті стеля лежить тільки на трьох поздовжніх сволоках, і така система за К.Мошинським свідчить про давність будівлі: „Над Дністром і Прутом, окрім поширеного там використання поперечних сволоків, часто натрапляємо на згадки, а то й пам'ятки, що свідчать про давнє застосування поздовжньої системи, яка складається тільки з однієї балки. На ній і на стінах лежить стеля. У Карпатах (наприклад, у бойків в околиці Сколе) поперечних балок дотепер узагалі не буває і стеля звичайно лежить на одній, рідко на двох або трьох поздовжніх балках”¹⁵.

Поперечний сволок відіграє роллю скоби, що стримує поперечне розпирання зрубу під тиском даху. Конструкція даху бойківської хати усуває фактично навантаження на стіни. У давнину

на Гуцульщині також були конструкції, що забезпечували стіни від поперечного розпирання. На це звертає увагу Я.Фальковський: „У сучасних хатах дах роблять на кізлах, проте в давніх хатах творять його три кобилини, по яких вкладали лати, а по них прибивали драниці двома рядами на кожному боці”¹⁶. Стимує поперечне розпирання й звуження стін догори – уживаний у дерев'яних церквах будівельний прийом. У хаті з села Бережниця це звуження досить виражене й становить 7–8 см з кожного боку. Тут дах утворюють кізли, проте збереглась незначна висота, що відповідає двом рядам двометрових драниць. Співвідношення висоти стіни і даху становить 1:1,1, тимчасом як в інших хатах – звичайно 1:1,6.

У курній хаті раціонально використовувався весь обсяг приміщення. Значна висота (до 250 см) давала місце для нормальної життєдіяльності людини, бо дим стояв угорі. Верхню частину хати використовували, щоб сушити там дрова, коноплі, льон, одяг, а для цього робили систему гряд (пару гряд убудовано над піччю й одну – над вікнами). Це основні гряди, власне балки, конструктивно зв'язані з стіною. Крім того, були додаткові жердини, розміщені в різних варіантах, полиці, кілки, снувальниці для пряжі тощо.

Піч у хаті не збереглася, але залишились сліди її на стінах, урубки від дерев'яних конструкцій припічка, а також урубка, аналогічна до кріплення верклюга, в описаній вище пастирці з Прелуків.

Курну піч ставили так. На основі, складеній з брусів, урубаних у стіни, вибивали з глини паралелепіпед, у який клали половину пенька, а потім його випалювали.

Коли в печі розводили вогонь, хата природно наповнювалася димом. Тоді відчиняли двері, а вгорі їх завішували рядном. Холодне повітря витісняло дим догори. Відсовували вікна (чим зручний волоковий їх тип), потім знімали рядно з дверей. Дим виходив верхом дверей і крізь каглу в стіні. Коли піч прогрівалася, а дрова виділяли менше диму, двері й каглу закривали. Дим стояв угорі й поступово виходив крізь димник у стелі, який, коли згорять дрова, затуляли. Натоплена глинобитна піч зберігала тепло протягом доби, а то й більшого часу. Щоб

зготувати їжу, в цей час користувались відкритим вогнищем на припечку. Простота й економічність курної печі, функціональність зумовили тривале її існування. У 70-х роках нам доводилось бувати в курних хатах на Бойківщині, і вони не справляли гнітючого враження. О.Бломквіст закінчує свій опис курної північної хати словами, що в ній дихається легко й вільно¹⁷.

Дуже вдало передає образ курної хати Станіслав Вінценз, який багато років вивчав народну культуру Гуцульщини: „На лівому березі ріки на давньому Дідушковому дворі стоїть старовинна курна хата, побудована із здоровенних колод, досить простора, але темна, покрита ізсередини вгорі спресованим шаром кіптяви, наче блискучою емаллю”¹⁸.

Отже, відкинувши соціальну односторонність у тлумаченні виникнення й тривалого існування курних хат, можна твердити, що на певному етапі розвитку народного будівництва вони були поширені повсюди як повноцінне житло.

Визначення віку хати з Бережницької дає можливість пов'язати її особливості з певним періодом народного будівництва. Відомо, що на Гуцульщині існував звичай – коли ставили хату, на перехрещенні підвалин закладали обереги, зокрема монети. Причому саме ті, що були в той час в обігу, бо інакше вони не мали магічної сили.

В описуваній хаті знайдена розрубана на 4 частини монета, карбована в Угорщині в 90-х роках XVII сторіччя за короля Леопольда I (правив 1657–1705 рр.)¹⁹. Тож є деякі підстави датувати курну хату з Бережницької рубежем XVII і XVIII сторіч.

Певна річ, одна будівля не може дати відповіді на всі питання. Так, не з'ясованим лишається первісне розпланування будівлі. Пізніші прибудови, що своїм стилем відповідають датованим будівлям середини XIX сторіччя, вказують на виникнення найпоширенішого в XIX – на початку XX сторіччя типу гуцульського житла – хати на дві половини з коморою і притулами.

Характеризуючи гуцульське будівництво в долині Пруту Я.Фальковський пише, що в найдавнішому будівництві виступають житла, які складаються з двох приміщень: хати і сіней. Він стверджує, що будівлі такого типу на той час були вже досить рідкісні, і дуже часто до

них прибудовували з іншого боку сіни й другу хату, інколи навіть ширші від старої будівлі²⁰.

Експонована в музеї хата із села Бережницької рубежу XVII і XVIII сторіч та пізніші прибудови до неї – наочний приклад еволюції гуцульського народного житла.

Станіслав СМОЛІНСЬКИЙ,
заступник директора Музею
народної архітектури та
побуту України

Примітки

1 Witwicki S. Huculy//Pamiętnik Towarzystwa Tatrańskiego. – 1876. – S. 75.

2 Żukowski J. Huculszczyzna: Przyczynki do badań nad budownictwem ludowym. – S. 299–300.

3 Falkowski J. Zachodnie pogranicze Huculszczyzny. – Lwów, 1937. – S. 96.

4 Юрченко П. Дерев'яна архітектура України. – К., 1970. – С. 102, 168.

5 Шухевич В. Гуцульщина. – Львів, 1899. – Ч. 1. – С. 112.

6 Бломквіст Е. Крестьянские постройки русских, украинцев и беларуссов // Восточно-славянский этнографический сборник. – М., 1956. – С. 256.

7 Там само. – С. 252.

8 Moszyński K. Kultura ludowa Słowian. – Warszawa, 1967. – Т. 1. – S. 539.

9 Moszyński K. Op. cit. – S. 537.

10 Бломквіст Е. Зазнач. праця. – С. 252–253.

11 Falkowski J. Op. cit. – S. 49.

12 Бломквіст Е. Зазнач. праця. – С. 125.

13 Там само. – С. 119.

14 Falkowski J. Op. cit. – S. 49, 95, 96.

15 Moszyński K. Op. cit. – S. 529.

16 Falkowski J. Op. cit. – S. 50.

17 Бломквіст Е. Зазнач. праця. – С. 257.

18 Вінценз С. На високій полонині // Жовтень. – 1970. – № 5. – С. 81.

19 Атрибуція відділу нумізматики Державного музею історичних коштовностей України.

20 Falkowski J. Op. cit. – S. 47.